

ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ

УДК 81'367.335:82

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ РІЗНОВИДИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ІЗ ПІДРЯДНИМ ВІДПОВІДНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ)

Голтвеницька М. В.

У пропонованій статті аналізуються складнопідрядні речення з підрядним відповідності з урахуванням особливостей їхньої структурно-граматичної організації. Дослідник доходить висновку, що в текстах сучасної української художньої прози розглядувані синтаксичні утворення активно вживаються як самостійні синтаксичні одиниці елементарної й неелементарної будови, так і в складі багатокомпонентних конструкцій.

Ключові слова: складнопідрядне речення з підрядним відповідності, речення елементарної будови, речення неелементарної будови, багатокомпонентні (поліпредикативні) конструкції, структурно-граматична організація.

В предлагаемой статье анализируются сложноподчиненные предложения с придаточным соответствия с учетом особенностей их структурно-грамматической организации. Исследователь приходит к выводу, что в текстах современной украинской художественной прозы рассматриваемые синтаксические единицы активно употребляются как самостоятельные синтаксические образования элементарной и неэлементарной структуры, так и в составе многокомпонентных конструкций.

Ключевые слова: сложноподчиненное предложение с придаточным соответствия, предложение элементарной структуры, предложение неэлементарной структуры, многокомпонентные (полипредикативные) конструкции, структурно-грамматическая организация.

The article deals with the complex sentences with compliance subordinate according to the peculiarities of their structural and grammatical organization. The author has concluded that the texts of the modern Ukrainian prose actively use the examined syntactic forms both as independent syntactic units of elementary and non-elementary structure, and as a part of multi-component constructions.

Key words: complex sentences with compliance subordinate, sentences of elementary structure, sentences of non-elementary structure, multi-component (polypredicative) constructions, structural and grammatical organization.

Незважаючи на велику кількість досліджень із теорії складнопідрядного речення в українській і російській синтаксичній науці, дотепер залишаються поза увагою науковців складнопідрядні речення, між головною і підрядною частинами яких розгортаються семантико-синтаксичні відношення відповідності. До цього часу мовознавці не дійшли спільної думки щодо називання цих конструкцій. І синтаксичні утворення на зразок *Чим більше я придивляюся до дорослих, тим більше мені хочеться залишатися підлітком* (В. Даниленко) кваліфікують то як складнопідрядні способу дії [4, с. 542], речення міри і ступеня [6, с. 222; 3, с. 271] чи речення співвідносної міри і ступеня [5, с. 222], або складнопідрядні речення з підрядними міри / ступеня зіставлювані [13, с. 285], то як складнопідрядні речення із відношенням зіставлення між головною і підрядною частиною [11, с. 121; 1, с. 53; 7, с. 591; 9, с. 164; 12, с. 327], то як складнопідрядні речення з підрядним відповідності [8, с. 755; 2, с. 329; 10, с. 222]. Зважаючи на різночитання в називанні цих синтаксичних утворень і прозорі семантичні відношення відповідності,

уважаємо за доцільне у своїй статті розглядати їх як складнопідрядні речення з підрядним відповідності. З огляду на те, що структурна організація складнопідрядних речень із підрядним відповідності в українській синтаксичній науці не досліджена, вбачаємо такий розгляд актуальним і виправданим на сучасному етапі розвитку граматики української мови.

Мета нашої статті – визначити структурно-граматичні різновиди складнопідрядних речень із підрядним відповідності, репрезентованих в українській художній прозі початку XXI століття.

Для отримання більш об'єктивних результатів дослідження приклади були дібрані з прозових творів, що характеризуються різними жанрово-стильовими ознаками, зокрема: постбіблійного детективу В. Базіва "Хрест", романів Б. Бойчука "Над сакральним озером", Ю. Винничука "Весняні ігри в осінніх садах", Л. Дереша "Голова Якова", М. Дочинця "Вічник. Сповідь на перевалі духу", "Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії", "Світован. Штудії під небесним шатром", О. Думанської "Хроніка пригод Геня Муркоцького", В. Климчука "Рутенія. Повернення відьми", А. Кокотюхи "Джерело", Д. Корній "Тому, що ти є", В. Лиса "Камінь посеред саду", "Соло для Соломії", Г. Пагутяк "Королівство", В. Слапчука "Осінь за щокою", Н. Сняданко "Чебрець в молоці", повістей В. Даниленка "Сонечко моє, чорне й волохате", "Тіні в маєтку Тарновських", М. Дочинця "Дорога в небо – до людей. Історії чоловіків, які витримали", "Руки і душа та інші невігадані жіночі історії", В. Слапчука "Жінка зі снігу".

Спостереження засвідчили, що в опрацьованих художніх творах представлені зразки складнопідрядних речень із підрядним компонентом відповідності, що різняться своєю структурно-граматичною організацією.

Так, було помічено, що сучасні українські письменники активно використовують розглядувані речення елементарної будови: *Чим далі із беручкої школярки виростала доросла, приваблива жіноча краса, тим цей вогонь дужчав і дужчав* (В. Базів); *Чим далі народилися батьки, тим більше шансів мати здорове потомство!* (О. Думанська); *Що норавливішою рибилася Оксана, то більше шаленів і ставав настирливішим юнак* (Д. Корній).

Крім речень такого зразка, де прочитується сполучникова пара *чим – тим* чи *що – то*, подеколи спостерігаються конструкції з незаміщеною позицією другої частини сполучника, як-от: *Чим далі йшла Віталія – у неї поступово зникав чомусь страх* (В. Лис). Те, що наведені ілюстрації належать до речень досліджуваного різновиду, підтверджує їхня трансформація. Порівняймо: *Чим далі я вглиблювався, ліс світлішав, ставав чистішим* (М. Дочинець) – *Чим далі я вглиблювався, тим більше ліс світлішав, ставав чистішим*.

Також були виявлені поодинокі приклади складнопідрядних речень із підрядним відповідності елементарної будови з усіченою підрядною предикативною частиною: *Чим більше я звикатиму, тим більше... [А що тим більше? Відвикатиму? Тоді треба сказати – болючіше. Я вже планую відвикати?]* (В. Лис). Враховуючи зміст наступних речень, які вказують на подальше розгортання міркувань персонажа, можна зробити припущення, що повне речення могло мати такий вигляд: *Чим більше я звикатиму, тим більше відвикатиму* або *Чим більше я звикатиму, тим болючіше відвикатиму*. Таке припущення дозволяє стверджувати, що будова і зміст усіченого підрядного складника відтворюється з найближчого контексту.

Внутрішня будова головного і підрядного предикативних компонентів аналізованих синтаксичних одиниць неоднорідна. Більшість речень складають такі, що мають двоскладну будову обох предикативних складників: *Чим більше жертвоприношень я бачила, тим більше гасло моє кохання до Зотца* (Б. Бойчук). Проте є зразки, в яких перший складник неповний: *[Суворо зарипіли завіси, неохоче здвигаючи невблаганну часову послідовність, яка пручалася вторгненню у минуле. Здавалося, вони зсувають у зворотному напрямі те саме колесо історії, і] чим далі, тим більше метафора перетворювалася на реалії* (В. Базів) чи *[Збір винограду Отто-бачі намагається здійснити за один день, особливо білого сорту. Ягоди бажано відділити. Їх змелють і заміряють цукристість. Темні сорти "умлівають" до 5 днів.] Що більше, то темнішим і терпкішим буде напій* (М. Дочинець), або неповні обидві предикативні частини:

[– Дехто додає настоянки лавра і порошок рубіна, – зауважила Соня. –] **Чим більше – тим краще** (Г. Пагутяк) чи [Хвилин кілька ще намагався боротися з відчуттям, що це зовсім не моя квартира, що мені негайно слід забиратися звідси –] **чим швидше, тим краще** (В. Лис). Як видно з наведених ілюстрацій, зміст і структура неповної головної частини чи головної й підрядної відновлюється зі змісту попередніх речень.

У аналізованих текстах засвідчена наявність різних ускладнювальних компонентів, переважно в підрядній предикативній частині: *Що далі вони заглиблювалися в сад, то чимраз більше він вивищувався і вивищувався на їхніх очах, ставав величнішим і таємничішим, весь побасаманений тіннями й півтінями, вигойдуючи в гіллі шовкові клапті сизої імлі, [– виводила моя рука на папері]* (Ю. Винничук) – ускладнення однорідними присудками, дієприкметниковим і дієприслівниковим зворотами, або *Чим більше я говорив, тим помітніше блідло й суворішало (наче лагідність випаровувалася з нього, а риси робилися щораз твердішими, зашкарубленими) Неоніліне обличчя* (В. Слапчук) – ускладнення вставленою конструкцією. Такі зразки доповнюють ряд можливого вияву складнопідрядних речень із підрядним відповідності, чим підтверджують їх активне й різнопланове вживання в художньому тексті.

Двокомпонентні складнопідрядні речення з підрядним відповідності становлять більшість з-поміж представлених в проаналізованих творах. Проте не є єдино можливим варіантом функціонування розглядуваного різновиду складних утворень. Крім речень елементарної будови, в опрацьованих художніх текстах часто вживаються багатоконпонентні конструкції.

З-поміж дібраних зразків були виокремлені розглядувані речення неелементарної структури, що функціонують як окремі синтаксичні одиниці. Особливістю таких синтаксичних утворень є те, що багатоконпонентність виникає внаслідок ускладнення предикативної частини. У таких реченнях може ускладнюватися як препозитивний складник – підрядний, так і постпозитивний – головний (розміщення головного і підрядного компонентів подаємо за визначенням К. Ф. Шульжука [13, с. 285]). Можливість ускладнення препозиції обов'язковим компонентом підтверджують такі приклади: **Чим більше праці ти ущільнив у своєму житті, чим більше пізнав і відкрив, тим воно довше – життя** (М. Дочинець); **Чим довше дорога буде служити, чим більше нею їздитимуть – а воно так і буде – тим більший приріст матимуть наші вклади** (М. Дочинець). Реалізацію складнопідрядних речень із підрядним відповідності з ускладненою головною предикативною частиною засвідчують ілюстрації *Чим довше і ретельніше ти жуєш їжу, тим менше їжі тобі треба, тим поживнішою буде її малість* (М. Дочинець) та *Чим більше таких дрібних кроків, тим легше дається наступний вибір, тим простіше обійти суперника* (В. Климчук).

Також було з'ясовано, що, крім таких багатоконпонентних структур, сучасні автори активно використовують поліпредикативні конструкції, в яких складнопідрядне речення з підрядним відповідності є невід'ємним смисловим складником. Зазначимо, що утворення з підрядним відповідності можуть займати різні позиції у складі багатоконпонентного речення. Це засвідчують такі приклади:

– на початку синтаксичного утворення неелементарної будови – підрядне відповідності є основою для розвитку інших смислових відношень: **Чим більше Майя гралася, тим більше Анатолій укріплювався в думці, що карма його тяжка** (Л. Дереш); **Чим більше я чекатиму, тим більше розумітиму, що саме по собі моє чекання не має сенсу** (В. Лис);

– наприкінці багатоконпонентної конструкції еквівалент складнопідрядного речення з підрядним відповідності виконує функцію висновку: – *Але щоб розумів тутешню специфіку: що далі село – то далі від влади* (А. Кокотюха); – ... *Та мені здається, що тут має би діяти закон фізики: чим більший тиск, тим більший опір* (Г. Пагутяк);

– усередині поліпредикативного утворення, коли речення із семантикою відповідності виконує дві описані вище функції: *Талик помітив: чим довше вона говорила, тим слабше звучав її голос, ніби вона перебувала в початковому*

слові її речення – кожне наступне слово відтісняло її, притишуючи голос (В. Слапчук);

– головний і залежний компоненти складнопідрядного речення з підрядним відповідності займають початкову і кінцеву позиції, а інші складники багатоконпонентної структури розміщуються між ними: *Щоправда, що довше Ігор чекав, поки верхи вирішать його долю, то гостріше кортіло, аби справді перевели куди подалі* (А. Кокотюха); *Що слово давніше, каже він, тим сильніше, насичене енергією часу і духу мовців* (М. Дочинець).

Цей ряд доповнюють приклади, де виявлено складнопідрядні речення з підрядним відповідності, ускладнені обов'язковим головним компонентом у складі поліпредикативної структури, як-от: *Злякавшись, вона заборсалась у тих чорних клаптях, але що більше вона борсалася, то чіпкіші вони ставали, то сильніше прилипали, то більше їх робилося* (В. Климчук); *Чим старішими стають люди, котрі живуть духовним життям, тим більше розширюється їхній розумовий кругозір, тим ясніша їхня свідомість* (М. Дочинець), або такі, в яких спостерігається вживання двох аналізованих одиниць в одному багатоконпонентному реченні на зразок: *Але їй чим далі, тим менше хотілося користатися з цієї їхньої послужливості й чим далі, тим більше було шкода втрачати добрих друзів і відчувати, що саме через неї розпадеться їхня дружба, якщо вона надасть перевагу комусь одному* (Н. Сняданко). Такі ілюстрації засвідчують невичерпні можливості форм структурно-граматичного подання відношень відповідності за допомогою складнопідрядних утворень.

Викладене дозволяє зробити висновок про те, що в текстах сучасної української художньої прози активно вживаються складнопідрядні речення з підрядними відповідності як самостійні синтаксичні одиниці елементарної та неелементарної будови, так і в складі багатоконпонентних конструкцій. З-посеред елементарних речень визначаються такі, що мають двоскладні предикативні головну й підрядні частини, неповні та ускладнені різними ускладнювальними конструкціями. Розглянуте підтверджує думку про те, що розглядуваний різновид речень активно функціонує в художній прозі сучасних українських авторів і виявляється як багатогранна структурно-граматична одиниця мови.

Продовження розпочатого дослідження вбачаємо в окресленні характеристик складнопідрядних речень із підрядним відповідності з погляду стилістичного й комунікативного синтаксису.

Література

1. Валгина Н. С. Сложноподчиненное предложение в современном русском языке / Н. С. Валгина. – М. : Московский полиграфический институт, 1971. – 83 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Дудик П. С., Прокопчук, Л. В. Синтаксис української мови / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2010. – 384 с.
4. Івченко М. П. Сучасна українська літературна мова / М. П. Івченко. – К. : Вид-во Київського університету, 1960. – 592 с.
5. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.
6. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис / Б. М. Кулик. – К. : Радянська школа, 1965. – 282 с.
7. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
8. Современный русский язык / В. А. Белошапкова, В. Н. Белоусов, Е. А. Брызгунова и др.]; под. ред. В. А. Белошапковой. – М. : Высшая школа, 1989. – 800 с.
9. Сучасна українська мова. Синтаксис / За ред. О. Д. Пономарева – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
10. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові / Р. О. Христіанінова. – К. : Видавничий дім Буряго, 2012. – 368 с.

11. Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові / І. Г. Чередниченко. – Чернівці, ЧДУ, 1959. – 134 с.
12. Шелякин М. А. Справочник по русской грамматике / М. А. Шелякин. – М. : Русский язык, 2000. – 355 с.
13. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2010. – 408 с.